

ЛЕКСИКА ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ У СИСТЕМІ ЛЕМКІВСЬКОГО ГОВОРУ

С.Р. Коханчик студентка групи ФУБ-1-15-4.0д, IV курс, спеціальність «Філологія (українська мова і література)».

Науковий керівник: Н.П. Русаченко, доцент кафедри української мови, кандидат філологічних наук.

У статті схарактеризовано словниковий склад лемківського говору – одного з найархаїчніших у діалектній системі української мови. Зокрема, акцент зроблено на лексиці іношомовного походження, яка становить найбільший пласт у словниковій системі аналізованого говору. Окреслено групи мов, вплив яких чітко простежується у формуванні лексичного складу лемківського говору. Виявлено основні чинники появи іношомовної лексики.

Ключові слова: лемківський говір; лексика; запозичення; польська мова; словацька мова; угорська мова; німецька мова; турецька мова.

The article describes the vocabulary of the Lemko dialect - one of the most archaic in the dialect system of the Ukrainian language. In particular, the emphasis is on lexicon of foreign origin, which is the largest layer in the dictionary system of the analyzed conversation. The groups of languages are outlined, the influence of which is clearly traced in the formation of the lexical composition of the Lemko dialect. The main factors of occurrence of foreign language vocabulary are revealed.

Key words: Lemko dialect; vocabulary; loan; Polish language; Slovak language; Hungarian language; German language; Turkish language.

Постановка проблеми в контексті сучасній філології.
Формування словникового складу лемківського говору відбувалося в оточенні західнослов'янських мов. Міжкордоне геополітичне розташування Лемківщини сприяло тому, що до загальноукраїнської основи лексики лемків у різних стилях додалися іноетнічні елементи польського, словацького, угорського, а подекуди й німецького етносів.

Поступово лексика лемків нівелювалася, піддаючись значному впливу згаданим вище мовам.

Словниковий склад говірок, зокрема запозичена лексика, різних діалектів української мови не раз привертав увагу українських мовознавців. Специфіка та окремі аспекти вивчення лексики, насамперед із погляду відношення до певної групи словникового складу, знайшли своє, хоча й далеко неоднозначне відображення в роботах Й.О. Дзедзелівського, П.Ю. Гриценка, А. М.Залеського, Я. О. Пури та інших.

Вивченню мови лемківського населення присвячено чимало праць різних авторів, починаючи від І.Верхратського й закінчуючи багатьма іншими сучасними дослідниками України, Польщі та Словаччини.

Історія вивчення словникового складу лемківської говірки в українському мовознавстві зводиться в основному до фрагментарних історико-етимологічних спостережень та окремих порівняльних опрацювань.

Локальні аспекти вивчення цієї проблеми висвітлено в лексикологічних та лексикографічних працях Д. Бандарівського, І. Вагилевича, Я. Рудницького, Ю. Тарановича. І. Дуда та П. Пиртей уклали словники лемківського говору, які мають цінне лексикографічне значення.

Актуальність дослідження словникового складу лемківської говірки визначається особливим місцем і вагомістю цієї мікросистеми в контексті загальноукраїнської мовної системи, невеликою кількістю мовознавчих студій із даної проблематики, які мають одночасно важливе значення для глибокого вивчення історії, етимології української мови, української лексикографії та культури українського народу.

Мета роботи – дослідити специфіку лексики лемківської говірки, виявити та проаналізувати групи запозиченої лексики лемківського говору карпатської групи південно-західного наріччя української мови.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких основних **завдань**:

- виявити іншомовну лексику в лемківських говірках української мови;
- класифікувати запозичення на лексико-семантичному рівні;
- з'ясувати вплив інших мов на словниковий склад лемківської говірки.
- виявити особливості словникового складу лемківської говірки.

Джерельною основою роботи стали матеріали діалектних словників української мови.

Методи дослідження. Як основні *методи* дослідження використано описовий, експедиційний, лінгвогеографічний, а також дослідницькі прийоми аналізу звукового потоку. При коментуванні діалектних особливостей використовувались прийоми спостереження, систематизації, науково-лінгвістичний опис та порівняльний аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська мова за межами України функціонує в ситуації, яку можна визначити як мовне, культурне та психологічне пограниччя, що призводить до інтенсивної міжмовної взаємодії. Та, мабуть, найбільш яскраво ситуація пограниччя виявляється в мовно-культурній спадщині лемків – найзахіднішої гілки українського народу, що сформувалася на перехресті мовних та культурних впливів кількох європейських націй. Як відомо, взаємодія між контактними мовами особливо виразно проявляється на лексичному рівні, оскільки лексика є найбільш динамічною й найбільш чутливою до зовнішніх впливів складовою мовної системи.

Про карпатські говори, до яких належить і лемківські, Ф. Жилко писав: *«Карпатські горівки мають свої особливості в лексичному складі. Це виявляється в збереженні деяких архаїчних слів, у наявності місцевих*

слів, що зустрічаються у вівчарстві, скотарстві, різних ремеслах, назвах рослин тощо. Зокрема, у цих говірках помітні лексичні запозичення з румунської, угорської, турецької, словацької та польської мов.» [6, с. 41].

Запозиченні слова з **польської мови** становлять найбільшу групу запозиченої лексики в лемківському говорі. Полонізми знаходимо, у першу чергу, за певними звуковими характеристиками. Їх можна поділити на такі основні групи:

А) слова, що мають у своєму складі носові голосні польського типу:

- *вендка, виндка, вондка* – вудка (СЛГ, 41);
- *ксьондз* – священник (СЛГ, 161);
- *монджин* – модрина (УГП, 63);
- *пайонк* – павук (СЛГ, 277);
- *фуренгі* ‘хоругви’ (з поль. *chorągwie*) і ‘процесія’, (ЛС, 349);
- *гемба* ‘лице, уста’ (поль. *Gęba*) (УГП, 63).

Б) слова, що мають польські відповідники українського повноголосся:

- *дрига, дрига* – дорога (МАКЛ, 89);
- *злото* – золото (СЛГ, 142);
- *млода, слодуха* – молодиця (МАКЛ, 80);
- *словік* – соловей (ЛС, 311);
- *пловая* – корова (ЛС, 171).

В) слова, що мають [a] на місці загальноукраїнського [i], який походить від праслов'янського ѣ:

- *ошад, ошада, ошадина* – іній, приморозь (СЛГ, 153);
- *цалі, цавким* – зовсім (з поль. *wcale, całkiem*) (СЛГ, 426);

- *дзяд* – дід, жебрак (ЛС, 42);
- *дзядзьо, дзятко* – дідо, дідуньо (ЛС, 108);
- *шадь, ошадь* – паморозь (*поль. szadz*) (СЛГ, 438).

Г) слова з *-ар-* замість українського *-ор-*:

- *качмар* – корчмар, шинкар (МАКЛ, 153);
- *підгарля* – підгорля(корови) (УГП, 65);
- *бардзу й барц* – дуже (*з поль. bardzo; пор. укр. діял. борши* ‘скорше’, *що від староукраїнського борзо*)(СЛГ, 21).

Д) слова з групою приголосних *дл, дв*, що відповідають українському *л*:

- *ядловець, ядлолець* – ялівець (СЛГ, 452);
- *жрідло, жрудло* – джерело (ЛС, 105);
- *їдво, їдло* – їжа (СЛГ, 146);
- *мыдло* – мило (СЛГ, 203).

Е) слова з *х ь* на місці українського *т’* та *дз’*, *д* та *д’*:

- *коцірба, коцербина, коцюрцбка* – черемха (СЛГ, 172);
- *дзецко* – дитина (СЛГ, 82);
- *дзюб, дзьоб, дзьобак* – дятел (ЛС, 117);
- *дзюра* – діра (ЛС, 108);
- *цьота, цьотка* – тітка (ЛС, 330).

Є) слова з *ь* замість українського *ч*, та *дз* замість українського *ж*:

- *гацок, гацик, гацко* – кажан (СЛГ, 60);
- *пец* – піч (СЛГ, 284);
- *припецок* – припічок (СЛГ, 318);
- *мацоха* – мачуха (СЛГ, 200);

- *zap'єцук – припічок* (ЛС, 274).

Ж) слова з початковим *є*- замість *о*-;

- *єденаййет, єденайцет* – одинадцять (ЛС, 225);
- *єлен, єлень* – олень (ЛС, 228).

З) Слова з задньоязиковим *г* замість загальноукраїнського гортанного:

- *гдачка* – гортанка (ЛС, 95);
- *грудза* – рід гриба (ЛС, 98);
- *нигды* – ніколи (СЛГ, 241);
- *огін* – хвіст (*поль. Ogon*) (СЛГ, 254).

И) слова з польським розвитком праслов'янського сонатичного *л*:

- *вільгний* – вологий (ЛС, 82);
- *слонко* – сонце (ЛС, 312);
- *тлустий* – товстий (ЛС, 331);

Окрім цього, є слова, що запозичені з польських діалектів, які не мають виразних фонетичних ознак. До них можна віднести:

- *жак* – дяк – з польського *zak* – студент університету в середньовіччі (ЕСУМ II, 153);
- *капота* – верхній одяг – з французького через польське *kapota* (ЕСУМ II, 375);
- *пінязі* – гроші – з польського *pieniądze* (ЕСУМ III, 409);
- *плебанія* – дім парафіяльного *plebania* (ЕСУМ III, 435).

Запозичення з **угорської мови**, або так звані **мадяризми**, також вплинули на формування лемківського словника. Ми відшукали близько

ста лексичних запозичень з угорської мови, серед яких найбільш уживаними є:

- *анталак* – бочка для вина (МАКЛ, 21);
- *баюси* – вуса (ЛС, 86);
- *барна* – віл темнокоричневої масті (ЛС, 78);
- *бетанг* – волоцюга (ЛС, 56);
- *босорканя* – відьма (ЛС, 83);
- *гайтів* – лісник (ЛС, 186);
- *газда* – господар (ЛС, 95);
- *дуган* – тютюн (ЛС, 137);
- *коргель* – ненадійна людина (ЛС, 185);
- *кромплі* – картопля (ЛС, 159);
- *легінь* – парубок (СЛГ, 184);
- *одомаш* – могорич (ЛС, 199);
- *пайташ* – приятель (ЛС, 221);
- *рядна* – ганчірка (ЛС, 89);
- *тендериця* – кукурудза (ЛС, 178);
- *теменів* – кладовище (ЛС, 148);
- *хотар* – межа (СЛГ, 419);
- *югас* – вівчар (ЛС, 68);
- *банувати* – сумувати (ЛС, 326).

М. Лесів говорив про те, що *«угорські слова проникали в лемківський говір як шляхом безпосередніх контактів галицьких лемків з угорцями. Так і за посередництвом говорів східнославацьких, польських та українських говорів Закарпаття.»* [7, с. 93].

Словакізми становлять порівняно меншу групу запозичень. Словацька мова має багато спільних рис із польською мовою. У цьому

полягає складність визначення походження слів – чи то з польської, чи зі словацької.

До таких «схожих слів» дослідники відносять наявні в лемківських говірках слова: *плаца, ковадло, пец, лахи, карк варкоч ябко, буяк, елень, мидло, велький, векший, вільноготний, тлустий, фшеліякий, фшитко, терас, барз, єден, хцу* [7, с. 80].

Зі словацької мови в лемківський говір прийшли такі слова:

- *гардий* – хороший (СЛГ, 58);
- *драга* – дорога (СЛГ, 91);
- *здрав'я, здравля* – здоров'я (СЛГ, 136);
- *облак, обвак* – вікно (ЛС, 77);
- *плавайка* – корова світлорудого кольору (ЛС, 261);
- *планний* – поганий, лихий (ЛС, 255);
- *страна* – сторона (СЛГ, 375);
- *бача* – страший вівчар (СЛГ, 23);
- *гача* – лоша (СЛГ, 68);
- *гачур* – жеребець (ЛС, 121);
- *лем* – тільки (ЛС, 332);
- *мачка* – кішка (СЛГ, 200).

Щодо **румунізмів**, то вони становлять невелику частину в лексиці лемківського говору. У ході дослідження ми виокремили близько 50 слів, які є румунського (волоського) походження:

- *брынзя* – овечий сир (СЛГ, 34);
- *грун* – пагорбок (ЛС, 94);
- *гелетка* – посудина для сиру, солі, капусти, борщу з хліба (ЕСУМ I, 495);
- *жентиця* – сироватка з овечого молока (СЛГ, 102);

- *кляк* – частина шлунка жуйної тварини (ЕСУМ II, 471);
- *копыля* – позашлюбна дитина (ЕСУМ II, 567);
- *колиба* – пастуший курінь, примітивна будова для лісорубів (ЕСУМ II, 510);
- *крачун* – хліб із пшеничної муки, печений на Різдво (ЕСУМ III, 80);
- *мериндя* – їжа, яку дають пастухові в поле (ЕСУМ III, 442);
- *румегати* – відригнути проковтану їжу і знову її пережовувати (про тварин) (ЛС, 285);
- *яфири* – чорниці (СЛГ, 455).

Серед румунізмів у лемківських говірках знаходимо також загальноновживанні українські слова як : *цан* (СЛГ, 422), *царина* (СЛГ, 422), *кошара* (СЛГ, 172).

Чи не найменшу групу запозичень у лемківському говорі займають запозичення з **німецької мови**. Германізми могли б входити до лемківської говірки безпосередньо від урядовників або військових, оскільки північна Лемківщина разом із Галичиною довгий час належала Австрійській Монархії. До того ж, німецькі запозичення могли приходити через польську та словацьку мови. Германізми мають свої фонетичні особливості (нагромадження приголосних, зокрема шиплячих, меншою мірою присутнє пом'яшення, а також головна особливість фонетичного освоєння іншомовного слова полягає в заміні невластивих українській мові іншомовних звуків, проте ми також можемо прослідкувати транслітераційний характер засвоєння германізмів діалектною мовою), насамперед у вимові, тому складнощів у виокремленні цього пласта запозиченої лексики не було:

- *ляйбик, лейбик* – короткий верхній одяг (СЛГ, 191);
- *шпик* – підшкірне сало (СЛГ, 444);

- *шпiх'лiр, шпiклiр* – комора (СЛГ, 444);
- *шпiлькi* – голки, колючки хвойних рослин (СЛГ, 444);
- *шинкар* – корчмар (СЛГ, 438).

Деякі слова, які входять до словникової системи лемківської говірки, мають **турецьку етимологію**, проте вони становлять найменшу групу запозиченої лексики поданої говірки:

- *капцюх* – торбинка на тютюн (ЕСУМ II, 380);
- *кахтан* – коротка верхня одежа (МАКЛ, 501);
- *чуга, чуганя* – рід верхнього одягу (ЛС, 324).

Дослідники пояснюють походження цих слів через угорську мову, або ж безпосередньо з турецької мови.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень.

Отже, під час дослідження виявлено, що найбільший пласт лексичного складу лемківської говірки займає запозичена лексика, а саме польського, словацького, угорського, румунського, німецького й частково турецького походження.

Запозичення з польської мови становить найбільшу групу серед запозичених слів у лемківському говорі. Це пояснюється, насамперед, територіальною близькістю лемківського говору з польською мовою. Значна частина мадяризмів потрапляла в лемківський говір через посередництво інших мов, а в цих мовах-посередниках угорські запозичення вже зазнавали значних фонетичних та морфологічних змін. Запозичень зі словацької та румунської мов не так багато і їх важко виокремити, що вимагає подальших серйозних та клопітких досліджень. Тюркізми та германізми мають свою специфіку на звуковому рівні.

Абстрагуючись у цілому від деталізації окремих елементів лексики лемківського говору, та в результаті комплексного його вивчення,

створюється загальна картина словникового складу лемківського говору, у мові зафіксовано глибокий територіальний зв'язок з іншими мовами. Подальше дослідження лексичного складу лемківського говору буде служити джерельною базою для формування більшої кількості словників, а це, у свою чергу, забезпечить глибоке вивчення лемківського говору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриценко П. Лемківський говір [Електронний ресурс] / Павло Гриценко // Ізборник – Режим доступу до ресурсу: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um172.htm>.
2. Дуда І. Лемківський словник [Електронний ресурс] / Ігор Дуда // Астон. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://lemko.org/pdf/Duda2011.pdf>.
3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 1: А–Г / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1982. – 632 с.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 2: Д–Копці / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1985. – 572 с.
5. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 3: Кора–П / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, В. Г. Складенко, О. Б. Ткаченко; Укладачі: Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, О. С. Мельничук, Г. П. Півторак, А. Д. Пономарів, Н. С. Родзевич, В. Г. Складенко, І. А. Стоянов, А. М. Шамота. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1989. – 553 с.
6. Жилко Ф. Т. Говори української мови / Федір Трохимович Жилко. – Київ: Радянська школа, 1958. – 172 с.
7. Лесів М. Українські говірки в Польщі [Електронний ресурс] / Михайло Лесів // Український архів. – 1997. – Режим доступу до ресурсу: http://chtyvo.org.ua/authors/Lesiv_Mykhailo/Ukrainski_hovirky_v_Polschi/.

8. Пиртей П. Словник лемківської говірки [Електронний ресурс] / Петро Пиртей. – 1986. – Режим доступу до ресурсу: http://chtyvo.org.ua/authors/Pyrtei_Petro/Slovnky_lemkivskoi_hovirky_Materialy_dlia_slovnika/.
9. Stieber Z. *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. Z. I – VII. – Łódź, 1956–1964. – 986 s.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЕСУМ I – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 1: А–Г / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1982. – 632 с.

ЕСУМ II – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 2: Д–Копці / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1985. – 572 с.

ЕСУМ III – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 3: Кора–П / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, В. Г. Складенко, О. Б. Ткаченко; Укладачі: Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, О. С. Мельничук, Г. П. Півторак, А. Д. Пономарів, Н. С. Родзевич, В. Г. Складенко, І. А. Стоянов, А. М. Шамота. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1989. – 553 с.

ЛС – Дуда І. Лемківський словник [Електронний ресурс] / Ігор Дуда // Астон. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://lemko.org/pdf/Duda2011.pdf>.

МАКЛ – Stieber Z. *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. Z. I – VII. – Łódź, 1956–1964. – 986 s.

СЛГ – Пиртей П. Словник лемківської говірки [Електронний ресурс] / Петро Пиртей. – 1986. – Режим доступу до ресурсу: http://chtyvo.org.ua/authors/Pyrtei_Petro/Slovnky_lemkivskoi_hovirky_Materialy_dlia_slovnika/.

УГП – Лесів М. Українські говірки в Польщі [Електронний ресурс] / Михайло Лесів // Український архів. – 1997. – Режим доступу до ресурсу: http://chtyvo.org.ua/authors/Lesiv_Mykhailo/Ukrainski_hovirky_v_Polschi/.